

ELS METGES A LA SOCIETAT CATALANA CONTEMPORÀNIA

Borja de Riquer i Permanyer

Catedràtic Emèrit d'Història Contemporània

Universitat Autònoma de Barcelona

Vull expressar el meu agraïment al Col·legi de Metges de Barcelona per haver-me convidat a participar en els actes de celebració del 125 aniversari de la seva creació.

La meva col·laboració consistirà en una breu aproximació al paper jugat pels metges catalans dins de la societat de finals del segle XIX, la de fa 125 anys, que eren uns moments de transcendents i radicals transformacions i de nous reptes que afectaran profundament a l'exercici professional de la medicina.

Foren aquells uns moments de canvi en la mateixa imatge dels metges en la societat i de gran protagonisme dins d'una Catalunya cada cop més activa, en els espais semi-públics, dins la dinàmica societat civil, manifestats també en una actitud de notable compromís social i fins tot polític. Es produirà, així, una transformació de la seva figura professional, que penso fou més acusada que en el cas dels advocats, com veurem al final de la meva intervenció.

Eren aquests els moments que a les societats dels països més avançats d'Europa estaven adquirint un gran prestigi i protagonisme els científics, els enginyers, els arquitectes i també dels metges. El principi del segle XX ha estat qualificat com el començament de l'era dels professionals i dels intel·lectuals.

Cal fer una ràpida mirada a les més rellevants transformacions experimentades per la societat catalana al llarg del segle XIX, una col·lectivitat fortament marcada pels efectes provocats pel procés industrialitzador i pel gran creixement de les ciutats, i especialment Barcelona que, en aquest segle, passarà de 70.000 a 500.000 habitants, és a dir multiplica per 7 la seva població, mentre Catalunya només la dobla, passa d'un milió a gairebé 2.

Aquella fou una industrialització acusadíssima, de les més rellevants d'Europa. Com dona testimoni el mateix el cònsol britànic a Barcelona, que l'any 1851 transmetia al seu govern aquesta reflexió: *"si Espanya tingués un govern honest i una constitució com la britànica, Catalunya potser no igualaria, però si podria competir amb el comerç de Liverpool i les fàbriques de Manchester"*. Cal recordar que

llavors Liverpool i Manchester eren les dues ciutats més avançades del món pel que fa a la producció industrial i el tràfec comercial.

Certament Catalunya havia experimentat un procés de canvis molt diferent de la resta d'Espanya i similar a les regions industrials del centre i nord d'Europa. Era la fàbrica d'Espanya, però Madrid era la capital política i també la financera. El nou règim liberal es caracteritzava pel recurs a una centralització política clarament defensiva i pel protagonisme notable dels militars. De fet es va produir una clara militarització de l'ordre públic, amb el recurs constant a proclamar l'estat de guerra o de setge: la província de Barcelona, per exemple, estarà el 70 % del temps entre 1833 i 1900 amb les garanties constitucionals suspeses

Però el que m'interessa més remarcar és que el nou estat liberal era molt precari, tenia pocs recursos econòmics i a més era força ineficient. A principi del segle XX el conjunt dels pressuposts públics espanyols només representaven el 10 % PIB, quan als països més propers oscil·lava entre el 18 i el 22 %, és a dir, el doble o més. L'any 1902 el primer pressupost del nou *Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes* era de 17 milions de pessetes per atendre tot l'ensenyament primari, secundari, universitari i professional. Comparin-vostès aquesta xifra amb els 170 milions del ministeri de la Guerra –10 vegades més– o els 40 milions destinats a *Culto y Clero*, el finançament de l'església catòlica. No ha d'estranyar que llavors l'índex d'analfabetisme a Espanya fos del 50 % dels adults, similar als països balcànics, i molt superior al d'Itàlia (20%) i al de França (10%). A la ciutat de Barcelona l'any 1905 eren analfabets 38 % adults, i un terç dels nens de 5 a 12 anys, que havien d'estar obligatòriament escolaritzats, no tenien escola.

Un gran problema derivat d'aquesta panoràmica, i que afectava directament a l'exercici de la medicina, eren les molt deficientes condicions de vida i de treball de la gran majoria de la població, palesada en la persistència d'una altíssima mortalitat, que va minvar molt més lentament que a la majoria dels països d'Europa. L'esperança de vida a Espanya l'any 1860 era de només 29 anys, i en 1900 encara estava 35 anys, mentre que a França i Gran Bretanya era de 48 anys i a Itàlia en 43.

Però encara pitjor era la mortalitat infantil. La possibilitat de morir abans dels 4 anys era a l'Espanya l'any 1860 del 43 % i en 1900 encara s'estava en el 36 %, és a dir morien més d'un terç dels nens. Aquell mateix any a França aquesta mortalitat era del 20 %.

Espanya era un país que destacava per l'altíssima mortalitat infantil, i també per una alta mortalitat en els adults per traumatismes, infeccions i desnutrició, com ho reflecteixen les topografies mèdiques. Eren unes malalties en bona part

fruit de la urbanització, provocades per les deficientes condicions de vida i de treball sobretot a les ciutats industrials. Es calcula que les 4 grans pandèmies de colera del XIX, les dels anys 1833, 1853, 1859 i 1885 van provocar a Espanya en total unes 800.000 víctimes. I ja entrats en el segle XX la famosa grip del 1918-1919, la mal batejada "grip espanyola", va afectar, només a l'estat espanyol, a uns 8 milions de persones, és a dir al 35 % de la població, i l'estimació de les víctimes directes i indirectes d'aquesta grip fou d'un es 260.000 persones.

L'Anuari Estadístic Municipal de Barcelona de l'any 1905 recull un estudi sobre les defuncions provocades per malalties epidèmiques (tifus, verola, xarampió, escarlatina, diftèria, grip, etc.) a les 50 principals ciutats del món. Doncs bé, Barcelona era la primera en mortalitat per xarampió, per verola era la segona, després de Rio de Janeiro, i en febre tifoide també era la segona, només superada per Sant Petersburg. Un informe del Cos Mèdic Municipal sostenia que sense gaire esforç per les part de les autoritats, fent un bon tractament d'aigües i altres mesures higièniques, la mortalitat infantil es podria reduir a Barcelona en un 50 %. Mirant les estadístiques causa impressió veure que a la ciutat, entre 1900 i 1920, sempre hi van haver més morts que naixements i que en conjunt la pèrdua vegetativa d'aquests 20 anys és de 32.000 persones, que fou compensada per les migracions. Cal tenir present, a més, que llavors, a Barcelona només hi havia 1'6 llits hospitalaris per cada 1.000 habitants.

Quines eren les causes d'aquesta terrible panoràmica? Certament hi havia tota una sèrie de factors: en primer lloc, la limitació dels coneixements científics sobre les malalties més greus. Però en el cas espanyol caldrà afegir els deficientes recursos materials i humans esmerçats en salut i higiene que van provocar que hi hagués una molt baixa capacitat de curació de les malalties i uns índexs molts elevats de morbiditat i de mortalitat.

A finals del segle XIX els països més avançats –Gran Bretanya, Alemanya, França i fins i tot Itàlia– començaven a oferir a la població una diversificada oferta de cobertura davant les malalties: en primer lloc l'accés gairebé gratuït a molts centres hospitalaris públics; i evidentment l'accés al mercat lliure privat; però també hi havia les diferents formes de solidaritat creades pels sindicats obrers, així com el nou sistema d'assegurances i de mútues.

A Espanya, en canvi, existia un sistema sanitari molt retardat a causa de la migradesa dels mitjans públics esmerçats, de l'escassa col·laboració entre el sector públic i el privat, i de la gran atomització de les estructures sanitàries, algunes d'elles clarament obsoletes. L'escassa cobertura pública estava provocada, en gran part, per haver donar prioritat a una atenció ineficaç i precària basada en la beneficència.

La desamortització liberal del primer terç del segle XIX expropià a l'església i als municipis de moltes propietats i recursos que tradicionalment mantenien les institucions caritatives de l'antic règim. Això suposà la desaparició de bona part de la petita cobertura que s'oferia tant als indigents i com a les classes populars.

La legislació liberal del segle XIX definia la beneficència com el conjunt de prestacions públiques i privades adreçades només a les persones incapacitades per a subsistir –els pobres de solemnitat– i prohibia explícitament admetre als hospitals a la gent vàlida per el treball.

La Llei de Beneficència del 20 de juny de 1849 repartia la responsabilitat de l'atenció sanitària entre l'estat, les diputacions i els municipis, però sobre tot en aquests dos darrers, que eren les instàncies administratives menys dotades econòmicament. Els ajuntaments estaven encarregats d'atendre les emergències transitòries, amb els dispensaris i les cases de socors. Les Diputacions s'encarregaven dels asils per pobres (cases de caritat) i per malalts mentals (manicomis), de les maternitats i dels serveis sanitaris especialitzats en malalties com paludisme, tifus, tuberculosi, etc.

Per la seva banda la Llei Orgànica de Sanitat, de desembre de 1855, que estarà vigent fins el 1940 –85 anys!!–, imposava un model basat en una centralització jerarquitzada i regularà la organització de la sanitat i l'exercici de la medicina tot depenent Ministeri de Governació com a màxima autoritat, mitjançant la creació de juntes provincials, presidides per governadors civils, i juntes municipals. Tot responia a una visió més vinculada al manteniment de l'ordre públic que no pas a una autèntica lluita per salut popular.

I a més aquest llei de Sanitat prioritzava molt més la beneficència mèdica basada en l'atenció domiciliària que no pas l'hospitalària. Els arguments eren ben descarats: la domiciliària era més barata –així no calia construir hospitals públics– i s'argumentava també la mala imatge de l'atenció hospitalària tradicional, amb vells edificis que eren focs d'infecció i de contagi.

De fet, a mitjans segle XIX l'assistència mèdica i hospitalària gratuïta estava vedada per a la gran majoria de la població assalariada i fins ben entrat el segle XX, no començà a construir-se a Espanya un sistema hospitalari i sanitari modern.

Com podien els metges enfrontar-se amb aquesta esfereïdora situació? No fou gens fàcil. En primer lloc, per que la seva formació acadèmica era deficient a causa del gran retard en la modernització dels estudis de Medicina. En efecte, no sols hi havia uns plans docents totalment obsolets, a més les instal·lacions eren molt deficientes. Quan a partir de l'any 1842 finalment es produeixi la integració

dins la nova facultat de medicina de la vella facultat de la universitat de Cervera, del col·legi de cirurgia creat per Pere Virgili i dels estudis mèdics de l'Hospital de la Santa Creu, la millora no fou excessiva: les classes teòriques es feien a l'edifici de la Real Acadèmia de Medicina i les pràctiques a l'hospital de la Santa Creu, amb no poques tensions i problemes amb els administradors privats d'aquell centre. Els metges de Barcelona es queixaran de la molt lenta construcció de la nova facultat i de l'Hospital Clínic: passaran més de 40 anys des de que s'aprovà el projecte fins que es va poder utilitzar l'edifici, l'any 1906. I l'any 1916 començà també a funcionar nou Hospital de Sant Pau, de caràcter mixt. Fins llavors els estudis de medicina es feren amb grans deficiències i precarietats. La investigació havia de fer-se laboratoris privats o en els municipals, que foren de fet els pioners a casa nostra, com ara el Laboratori Microbiològic de Barcelona, creat l'any 1887.

El gran repte professional dels metges llavors era d'anar més enllà de la diagnosi i de les cures tradicionals per tal d'incorporar plenament els nous coneixements científics i els renovats mètodes quirúrgics i avançar en fusió del metge i del cirurgià. Calia fer una revolució en el coneixement mèdic i els tractaments de les malalties.

Les grans carències de les polítiques oficials en l'atenció sanitària, hospitalària i científica serà un factor de mobilització i de politització molts dels nous metges que exigiran a les administracions públiques més atenció i més eficiència i unes polítiques sanitàries més socials, i fins i tot unes reformes profundes.

Sorgirà així una generació voluntarista que maldarà per a superar aquestes dificultats mercè a esforços molt personals i als seus contactes amb l'estranger per tal renovació de la medicina hospitalària. Destacarà aviat l'actitud d'un grup de metges republicans i catalanistes, gent com ara Jaume Ferran i Clúa, Jaume Queraltó, Joan Giné i Partagàs, Bartomeu Robert, Jaume Pi i Sunyer, Salvador Cardenal, Josep Antoni Barraquer o Miquel Àngel Fargas. Aquests feren d'autèntics mestres, atès que formaren escoles especialitzades que estaven al dia dels avenços mèdics i científics internacionals. Així poc a poc, mercè als esforços d'aquesta generació, triomfà de la medicina experimental de laboratori que seguia criteris de Louis Pasteur i de Claude Bernard, al temps que persistia una constant pressió davant les administracions públiques i s'elaboraven unes topografies mèdiques que eren unes explícits denúncies de la desatenció que afectava a la majoria de la població de Catalunya.

Poc a poc també es produïen uns canvis en la concepció de la mateixa professió de metge. Totes les professions liberals durant el segle XIX van

pressionar a l'administració pública per a que hagués un major control en la concessió de llicències d'exercici professional per a lluitar contra intrusisme, per reduir la competència deslleial, per augmentar seu estatuts i seguretat professional. Primer ho feren els advocats, que gaudien d'un col·legi de forma definitiva des de 1829, després vingueren els notaris, l'any 1863, i posteriorment els metges, els arquitectes i els enginyers.

Els metges veien la seva pràctica amenaçada primer per la confusió i disparitat professional existent: hi havia llavors metges; metges-cirurgians; cirurgians sols; a més dels homeòpates, dels dentistes, i dels farmacèutics i veterinaris que feien de metges. I al costat d'això la competència deslleial i l'intrusisme d'un munt incontrolat de barbers, curanderos, sanadors, etc. Així els Col·legis professionals actuaren davant l'administració pública com a grup de pressió o interessos en defensa de l'espai propi i contra l'intrusisme. Volien ser una professió independent, autònoma, separada de l'administració, tot i col·laborar amb ella i criticar-la. Però també defensaven els valors de la llibertat professional i de la igualtat davant el tractament de les malalties, i no diferenciar socialment els malalts.

A final del segle XIX els metges catalans eren un col·lectiu reduït, un poc més d'un miler, però força actiu. L'any 1914 al conjunt de la província de Barcelona ja hi havia 1.430 metges, però la majoria d'ells, més de 1.000, vivien a la capital. Això palesava una gran diferència entre els metges rurals i els de ciutat i la gran desatenció mèdica que afectava al camp català.

Tot i així, a inici del segle XX la medicina apareix com a una professió il·lustrada i moderna. Els metges eren un grup relativament cohesionat per la formació acadèmica comuna i per l'exercici professional en un entorn difícil, competitiu i desigual. S'havia imposat clarament l'ètica de la meritocràcia, la que sostenia que havien de prosperar els millors professionals, els més preparats, els més competents i els més actius, i no pas els de bona família o els més rics.

A la Catalunya de llavors s'estava en un moment d'ascens de les classes mitjanes urbanes, dins d'una dinàmica societat civil que contrastava amb l'apàtic món oficial. Eren uns moments d'un accelerat procés de socialització, de creació de nous espais propis, de fundació de nombroses entitats d'associació voluntària, com ara els ateneus, els casals, els orfeons, els centres excursionistes i també els col·legis professionals. Hi havia un cert recel envers les administracions públiques, vistes com massa allunyades dels problemes de la societat, a més de corruptes i d'inefícaces. A la Catalunya de finals de segle XIX començava a ser evident el divorci entre el món oficial i la societat real.

Hi haurà tres nous elements diferenciadors de la vida política catalana de llavors: la irrupció amb força del catalanisme, la recuperació del republicanisme i la construcció d'un potent sindicalisme obrer.

Els metges estaran presents tant en el republicanisme com en el catalanisme incipient. Els estudis sobre els militants del primer catalanisme, entre 1880 i 1900, constaten que sobre un total de 750 persones vinculades a diferents organitzacions hi havia, un 11 %, uns 81, que eren professionals de la salut – metges, cirurgians o estudiants de medicina. Entre elles hi ha algunes figures destacades: el doctor Jaume Ferran Clua assistirà l'any 1892 a l'assemblea de la Unió Catalanista on es votaren les Bases de Manresa; Joan Giné i Partagás, catedràtic de la facultat de Medicina, serà un militant actiu del Centre Català de Valentí Almirall des de l'any 1882; un jove metge Domènec Martí Julià assistia a les assemblees catalanistes ja 1899, com també l'estudiant de medicina August Pi i Sunyer, membre del Centre Escolar Catalanista el 1898, i també cal esmentar el més veterà, el doctor Josep Narcís Roca i Farreras, actiu republicà federal i nacionalista, que fou el director de la revista l'Arc de Sant Martí.

L'any 1901 es produirà el triomf electoral de la primera candidatura catalanista, presentada amb el nom de “ciutadana i regionalista”, integrada pels quatre presidents de les entitats que havien tingut més gran protagonisme davant la reacció al desastre 1898. Cal recordar que aquesta candidatura estava integrada per un metge i catedràtic de la facultat, Bartomeu Robert, un arquitecte i també catedràtic de l'escola d'arquitectura, Lluís Domènech i Montaner, un industrial Albert Rusiñol i un comerciant Sebastià Torres. Cap d'ells era un professional de la política, tots ells foren diputats de forma conjuntural.

Així, a principi del segle XX es produeix la irrupció dels nous professionals en la escena pública catalana, fet que significarà també l'aparició del que ha estat anomenat el “catalanisme mèdic”.

Era evident la catalanització de l'actuació de molts metges, manifestada per la voluntat de reactivar la medicina catalana i adequar-la a la nova societat del segle XX. Sorgiran llavors demandes creixents sobre les necessitats de tota mena d'institucions polítiques, culturals, docents i sanitàries pròpies, o donant suport a la reivindicació d'autonomia universitària. I poc a poc es produirà una certa presència dels metges en els ajuntaments, a la Diputació de Barcelona i després a la Mancomunitat com assessors especialitzats i fins i tot com gestors.

El notable dinamisme i mobilització professional dels metges restarà reflectit també en la gran quantitat de publicacions especialitzades que impulsaran, en els congressos i les trobades científiques organitzades i en les

diferents entitats i associacions creades, com el mateix Sindicat de Metges de Catalunya, fundat l'any 1920.

L'any 1906 havia tingut lloc el Primer Congrés d'Higiene de Catalunya, impulsat per August Pi Sunyer, Jaume Queraltó i Felip Proubasta, que insistirà en la necessitat de la anàlisi científica de les malalties més freqüents, de les infeccioses, en la higiene social i en les noves mides que calia prendre. El 1913 s'inicien els Congressos de Metges de Llengua Catalana, sota la iniciativa dels doctors Fargas, Martí Julià, Ribas i Salvat. Allà hom demanà d'avençar cap la creació d'una xarxa i d'una política sanitària pròpia.

Igualment es multipliquen les publicacions en català en defensa de la salut pública, de denúncia l'alta mortalitat i de les insuficiència dels hospitals. Pel juliol de 1921, el Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya, publicava un article del doctor Jaume Aiguader i Miró, futur alcalde de Barcelona i ministre de la República durant la Guerra Civil, que és tot un crit d'atenció: *"si la nostra societat no defensa la salut, esdevé còmplice de les morts, i llavors ja no podem parlar de morts naturals, sinó de veritables assassinats"*.

La tasca feta al llarg de mig segle, des dels anys 1880, per molts metges catalans va permetre a August Pi i Sunyer, en acabar el discurs de la sessió inaugural del 6° Congrés de Metges de Llengua Catalana, en juny de 1931, dos mesos després de la proclamació de la república, poder dir: *"la medicina catalana ja te la seva història pròpia"*.

Per acabar permetí'm presentar una hipòtesi un xic provocadora tot comparant l'actitud i el paper dels metges amb la dels advocats a la Barcelona del segle XIX.

El professor Stephen Jacobson, avui a la Universitat Pompeu Fabra, ha realitzat una excel·lent investigació sobre els advocats de Barcelona entre 1759 i 1900, on estudia l'evolució professional i ideològica d'aquest col·lectiu tan influent.

Segons Jacobson, durant la primera meitat del segle XIX bona part dels advocats barcelonins s'incorporen a la lluita a favor del nou règim liberal i participaren activament en el disseny del nou sistema polític i de la nova societat dels ciutadans. Molts d'ells foren, de fet, "uns revolucionaris liberals" i tingueren un paper cabdal en la creació de les noves institucions polítiques i administratives i en l'elaboració de la nova legislació.

Ara bé, un cop consolidat el règim liberal, cap a mitjans del segle XIX, la majoria dels advocats barcelonins va evolucionar cap a posicions conservadores:

volien limitar els canvis polítics, tenien por a la democratització, desitjaven consolidar la nova societat burgesa, les noves formes de propietat i consideren que amb la teòrica igualtat política i jurídica ja n'hi ha prou. Tot i que sempre hi ha excepcions, dins d'aquest col·lectiu professional predominà llavors, segons Jacobson, gent amb escassa sensibilitat davant les desigualtats socials i les dificultats de les classes populars per a sobreviure, tot i que la seva pràctica professional els feia bon coneixedors de tot el que passava. Clar que cal tenir present a qui tenien llavors com a clients la majoria dels advocats barcelonins. Només una minoria d'advocats proposaven democratitzar el sistema polític, fer autèntiques reformes socials i denunciaven les desigualtats econòmiques existents.

A més, resultava que una bona part dels advocats que es dedicaven a la política a finals de segle XIX i principi del XX tendien a abandonar l'exercici de la professió, i molts d'ells arribaran fins a tancar els seus despatxos per a dedicar-se només a la política i als negocis, com fou el cas, per exemple, de Francesc Cambó, Joan Ventosa, Josep Bertran i Musitu i d'altres.

Podem dir el mateix dels metges? No ho crec. Penso que, pel que hem dit fins ara, la seva evolució sembla ben diferent. Durant la primera meitat del segle XIX certament el col·lectiu dels metges és poc actiu políticament, tot i que hi ha alguns "revolucionaris liberals" –com ara Pere Mata o Pere Felip Monlau–, és evident que llavors la presència dels metges en vida política activa catalana era molt inferior a la dels advocats. L'estudi que he dirigit sobre els parlamentaris catalans des de l'any 1810 fins a 1939, mostra que durant el segle XIX mentre el 16 % dels diputats i senadors catalans tenien una professió jurídica –advocats, jutges, magistrats, notaris, etc.– en canvi els professionals de la sanitat –metges, cirurgians, farmacèutics, veterinaris– no arribaven al 3 % dels parlamentaris. És a dir, hi ha una notable diferència.

Però sobretot, com hem vist, al darrer terç del segle XIX els metges catalans es mobilitzen notablement tant per motius professionals com davant dels resultats tràgics de la política sanitària oficial, i sobre els efectes perturbadors que aquesta tenia en una societat ja tan moderna com la catalana. Els metges exigien una clara millora de la seva formació com a professionals –cosa que els advocats van fer molt poc–, volien uns estudis més científics i una facultat i un hospital clínic més moderns. A més, eren notablement crítics amb la situació sanitària i higiènica i pressionaven contínuament a les autoritats municipals, provincials i estatals. La majoria dels metges tenien un contacte directe i quotidià amb els malalts i coneixien les penúries per les que passaven els de les classes populars.

I, com hem vist, els metges adoptaren ben aviat formes d'autoorganització modernes: associacions professionals, organitzaren congressos, publicaren revistes, elaboraven topografies mèdiques, etc. I també hi havia una creixent militància en formacions i organitzacions situades fora del sistema polític, preferentment en el catalanisme i el republicanisme.

A més, els metges passaven molt episòdicament per la política, perquè per la majoria d'ells la política només significava un fet puntual de la seva vida i mai deixaren l'exercici professionalment. Recordin els casos de Bartomeu Robert, Domènec Martí Julià, Jaume Aiguader, Josep Dencàs, August Pi Sunyer o Manuel Corachan, metges que seran diputats, consellers, alcaldes o ministres, però mai no abandonaren l'exercici de la medicina.

Acabo esmentant el cas d'August Pi i Sunyer, el metge que, ara ha fet cent anys, pel gener de l'any 1919, va defensar al Congrés del Diputats el primer projecte d'estatut d'autonomia de Catalunya que es va presentar a les Corts Espanyoles. A Pi Sunyer, que llavors era diputat republicà federal pel districte de Figueres i catedràtic de Fisiologia la facultat de Barcelona, mai se li va passar pel cap deixar d'exercir la seva professió a causa de la política. I quan s'hagi d'exiliar, l'any 1939, continuarà exercint-la a diversos països d'Amèrica Llatina.

La meva hipòtesi seria, i que em disculpin els advocats, que l'actitud i el comportament dels metges catalans de principi del segle XX reflectia una major modernitat, més voluntat de millora professional i més compromís cívic i polític amb el conjunt de la societat catalana que no pas els advocats.

Bé, fins aquí aquesta breu reflexió sobre el paper jugat pels metges en una societat que experimentava grans canvis. Com també ho fa l'actual, però això a mi no em toca, sinó als qui integren la taula rodona que segueix. Moltes gràcies per la seva atenció.

Conferència pronunciada el 27 de juny de 2019 al Col·legi de Metges de Barcelona amb motiu del 125è aniversari de la institució.

Bibliografia de referència

Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año IV, Barcelona, Ayuntamiento de Barcelona, 1905.

Casassas. Oriol, La medicina catalana del segle XX, Barcelona, Edicions 62, 1970.

Roca i Rosell, Antoni, Història del Laboratori Municipal de Barcelona. De Ferran a Turró, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1988.

Cañellas, Cèlia, i Toran, Rosa, El Col·legi de Metges de Barcelona i la societat catalana del seu temps (1894-1994), Barcelona, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, 1994.

Col i Amargós, Joaquim, i Llorens i Vila, Jordi, Els quadres del primer catalanisme polític (1882-1900), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

Martínez Vidal, Àlvar, "Entre el centre i la perifèria científica: Santiago Ramón y Cajal i el catalanisme mèdic", a Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica, 2, 1, pàgs. 439-505, 2009.

Pérez Moreda, Vicente, Reher, David-Sven, i Sanz Gimeno, Alberto, La conquista de la salud. Mortalidad y modernización en la España contemporània, Madrid, Marcial Pons, 2015.

Jacobson, Stephen, Els advocats de Catalunya. Dret, societat i política a Barcelona, 1759-1900, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2015.

Vilar-Rodríguez, Margarita, i Pons-Pons, Jerònia (eds.), Un siglo de hospitales entre lo público y lo privado (1886-1896). Financiación, gestión y construcción del sistema hospitalario español, Madrid, Marcial Pons, 2018

Pérez Nespereira, Manuel, Jaume Aiguader. La nació popular, Barcelona, Fundació Josep Irla-Ajuntament de Barcelona, 2018.